

Els moviments veïnals a Roma durant el cicle de protesta italià (1968-1976)

NOEMÍ ALONSO GARCÍA

Università degli Studi di Cassino

Hi ha una bibliografia abundant que aborda la conflictivitat social a Itàlia durant la dècada dels setanta, però la major part dels estudis se centra en l'estudi dels moviments obrer i estudiantil. El present article pretén abordar un altre moviment social amb particular protagonisme en la política italiana durant aquells mateixos anys. Em refereixo als moviments veïnals que es van desenvolupar a Roma durant la primera meitat dels anys setanta. El meu propòsit és descriure'n les característiques i la manera en què l'entorn els va condicionar.

Les característiques de les protestes veïnals s'han analitzat a partir de la descripció d'una sèrie d'elements presents en tot moviment social: l'estructura organitzativa, el marc interpretatiu de l'acció col·lectiva, les reivindicacions i les formes d'acció. Amb aquesta finalitat he fet ús de fonts hemerogràfiques i documentals, tant escrites com orals, fonamentalment creades pels mateixos protagonistes de les protestes. Per identificar els factors que condicionaren les característiques de les protestes veïnals, així com el seu naixement i posterior institucionalització, també he utilitzat aportacions procedents de diverses aproximacions teòriques a l'estudi dels moviments socials. Sobretot he emprat elements teòrics de la «teoria de la mobilització de recursos» i l'«aproximació política» a l'acció col·lectiva.¹

¹Vegeu, per exemple, Doug McAdam, John McCarthy, Mayer N. Zald (eds.). *Movimientos sociales: perspectivas comparadas*. Madrid: Istmo, 1999. Les referències bibliogràfiques del present article al·ludeixen, fonamentalment, als estudis que han usat els esmentats models per abordar els moviments socials italians dels anys seixanta i setanta. Vegeu, entre altres, Sidney Tarrow. *Democrazia e disordine: movimenti di protesta e politica in Italia, 1965-1975*. Roma-Bari: Laterza, 1990 i *El poder en movimiento: los movimientos sociales, la acción colectiva y la política*. Madrid: Alianza ed., 1997. Donatella Della Porta. *Movimenti collettivi e sistema politico in Italia, 1960-1995*. Roma-Bari: Laterza, 1996. Per a una bibliografia més exhaustiva remeto a la meua tesi de doctorat: Noemí Alonso. *Los movimientos vecinales en Roma durante el ciclo de protesta italiano (1968-1976)*. Universitat Complutense de Madrid, Facultat de Geografia i Història, 2004.

DESENVOLUPAMENT URBÀ ACCELERAT I «BLOQUEIG» DEL SISTEMA POLÍTIC
A L'INICI DE LES PROTESTES VEÏNALS

No hi ha dubte que l'existència de conflictes estructurals és la premissa sense la qual seria impossible l'aparició d'un moviment de protesta. L'aparició d'un moviment veïnal a Roma s'explica a partir de les distorsions que va comportar l'accelerat desenvolupament urbà de la capital italiana i, complementàriament, la incapacitat de la classe política per aplicar-hi reformes capaces de solucionar o mitigar aquest problema. Les característiques d'aquestes causes estructurals determinaren en gran manera la naturalesa dels conflictes i dels actors socials, així com les seves principals demandes substancials.²

D'altra banda, la naturalesa de les institucions i del sistema polític italià va contribuir a què els conflictes existents es resolguessin a través del recurs a la protesta. Aquest sistema polític presentava una sèrie de particularitats, en part heretades i en part adquirides durant el període que segueix a la Segona Guerra Mundial, que han dut alguns autors a qualificar-lo de «sistema polític bloquejat» o en crisi.³ Centralisme, absència de canals de participació directa en les institucions, manca d'alternança política i immobilisme constituïrien els principals trets d'aquest sistema, tots ells projectats al sistema polític local del país.

L'administració local de Roma, com la de la resta de les ciutats italianes, es caracteritzava per tenir escàs poder de decisió i insuficients instruments de finançament amb què poder afrontar de forma coherent les noves necessitats de planificació del territori i d'oferta de serveis públics. D'altra banda, el fet que el govern municipal de la capital estigués monopolitzat des de 1948 per la Democrazia Cristiana (DC), condicionà la seva menor disponibilitat respecte d'altres juntes governades pel partit de l'oposició, el Partito Comunista Italiano (PCI), cap a les noves transformacions i demandes dels seus ciutadans.

El fet que Roma i altres metròpolis italianes com Milà, Torí i Nàpols, fossin les ciutats que més varen patir les conseqüències del ràpid procés d'urbanització, unit a la resposta o, millor dit, a la manca d'aquesta que va oferir la classe governant nacional i local als esmentats problemes podrien explicar l'aparició d'importants fenòmens de protesta als seus barris.⁴ En aquest sentit, comparteixo la hipòtesi sobre la qual es basen les interpretacions teòriques que han insistit en la necessitat d'abordar els moviments socials a partir de les transformacions estructurals que han generat els conflictes que estan en l'origen de les protes-

² Manuel Castells. *La ciudad y las masas: sociología de los movimientos sociales urbanos*. Madrid: Alianza ed., 1986.

³ El concepte fou encunyat per Luigi Bonanate. «Il teorema del terrorismo», *il Mulino*, 258 (1978), p. 574-595.

⁴ Explicacions similars a l'aparició de moviments urbans a les principals metròpolis de països com Itàlia, Espanya o França han estat esgrimides per autors com Stuart Lowe. *Urban social movements: the city after Castells*. Houndmills and London: MacMillan, 1986, p. 183-185.

tes. Així mateix, també incorpore en aquest estudi el punt de vista d'aquells altres autors que consideren central l'anàlisi de la naturalesa de l'Estat i de les seves institucions. Tot i amb això, per poder explicar per què aquests conflictes nascuts en un sistema polític com l'italià no generaren l'aparició de moviments urbans fins al 1969, és necessari acudir a un altre tipus de variables. Per explicar el *quan* i el *com* aquests conflictes es transformaren en un moviment social cal abordar la conjuntura política i social que caracteritzà la Itàlia dels anys que precediren l'esclat de les protestes veïnals romanes.⁵

L'EXPERIMENT DELS GOVERNS DE CENTREESQUERRA I L'INICI D'UN CICLE DE PROTESTA

L'aparició d'un moviment urbà a la capital italiana pot explicar-se més a partir de les transformacions que el mateix sistema polític va patir durant els anys seixanta, que no pas apel·lant a les línies generals de continuïtat que dominaren, finalitzada la Segona Guerra Mundial, el panorama polític i institucional a partir de la fundació de la República Italiana. És a dir, que el sorgiment d'aquell moviment urbà va estar íntimament connectat amb els canvis que, al final dels anys seixanta, contribuïren a generar una obertura de les «oportunitats polítiques» per a l'inici de l'acció col·lectiva.⁶

L'experiència dels governs de centreesquerra, com la successió durant els anys seixanta d'una sèrie de governs —primer amb l'abstenció, després amb el recolzament i, finalment, amb la participació del Partito Socialista Italiano (PSI)— va provocar un canvi substancial en els equilibris de poder que havien dominat l'escena política des del final dels anys quaranta. El canvi en el govern central del país va anar acompanyat per transformacions idèntiques als governs locals de les principals ciutats italianes. A Roma les eleccions municipals de 1962 donarien lloc, després de catorze anys de governs de centredreta, a la formació de la primera junta municipal amb la participació del Partito Socialista.

Aquesta transformació en els equilibris de poder alterà l'immobilisme polític dels anys anteriors, provocant l'obertura d'una sèrie de debats sobre la manera d'afrontar les improrrogables reformes que, des de feia anys, requerien les trans-

⁵ A la distinció que fa Melucci entre les aproximacions que intenten buscar el *perquè* dels moviments socials i les que indaguen en el *com*, Tarrow ha afegit una tercera perspectiva que se centraria en el *quan* i que investiga, fonamentalment, la conjuntura política que permet una obertura de les possibilitats polítiques per a l'acció col·lectiva. Vegeu Alberto Melucci, *L'invenzione del presente. Movimenti sociali nelle società complesse*, Bolonia: il Mulino, 1991; S. Tarrow, *El poder...*, cit., p. 151.

⁶ S. Tarrow, *Democrazia...*, cit. El concepte ha estat utilitzat només recentment per a explicar l'inici dels moviments veïnals del tardofranquisme. Però, en la majoria dels casos, el debat gira al voltant de la importància que va tenir l'aprovació, el 1964, de la «Ley de Asociaciones». Per a una crítica a l'ús reduccionista d'aquest concepte, vegeu Xavier Domènech, «Orígenes. En la protohistoria del movimiento vecinal bajo el franquismo», *Historia del presente*, 16 (2010), p. 28.

formacions socioeconòmiques del país. En la majoria dels casos, aquests debats polítics se saldarien amb el triomf dels corrents menys reformistes presents en el govern. Aquests resultats acabaren per determinar la crisi de l'experiment que havia permès al PSI entrar a la coalició de govern, juntament amb la Democrazia Cristiana.

L'aparició de les protestes veïnals coincidiria precisament amb el període de crisis de l'experiment de centreesquerra i amb la successió d'una sèrie d'instables gabinets de curta durada, tant en l'àmbit nacional (quatre entre 1968 i 1972), com en l'àmbit local (tres entre 1966 i 1971). Tot i amb això, durant aquests anys es discutirien i aprovarien una sèrie d'innovacions que, com la conformació institucional de les regions o la Llei de la Reforma Urbana, afectaven la planificació del territori i la descentralització del poder central.

L'obertura d'un debat institucional al voltant del tema de la reforma urbana, que serà finalment aprovada el 1971, facilità en gran mesura l'expressió de reivindicacions generades per problemes molt antics. Aquest debat, que implicà igualment a forces polítiques i organitzacions socials i sindicals, contribuí a donar «més transparència» als conflictes que s'havien generat en situacions concretes, afavorint la possibilitat de connectar reivindicacions particulars amb temes generals.

La discussió d'aquesta llei també contribuí a posar de manifest els enfrontaments existents tant dins de la classe política com entre els principals grups de poder afectats. El debat sobre la reforma de la vivenda evidencià l'escissió que s'estava produint al si dels poders econòmics vinculats al sector de la construcció. Enfront del bloc de poder tradicional, nous grups financers i societats constructores lligades al gran capital començaven a pressionar per aconseguir que des de les institucions es potenciés una renovació i modernització del sector. El debat sobre la reforma urbana també contribuí a aguditzar i evidenciar els conflictes entre les elits polítiques governants. A l'enfrontament entre les dues forces de la coalició, democristians i socialistes, s'uniren els conflictes sorgits al si del bloc de poder que havia governat el país durant tres dècades. Dins del mateix bloc de poder tradicional s'havien format corrents reformistes que apuntaven a una transformació del model de planificació urbana i, en general, a la introducció de mesures renovadores en l'aparell estatal fonamentalment dirigides a aconseguir més eficàcia i una descentralització administrativa.

Paral·lelament, la preparació del projecte de llei sobre la reforma urbana va convertir aquest assumpte en una de les claus del programa de les forces polítiques de l'oposició. El PCI va elaborar una proposta que va discutir internament i que va defensar al Parlament, fins i tot va recolzar i va convocar mobilitzacions col·lectives com una forma de reforçar les seves posicions polítiques. Les confederacions sindicals (CGIL, CISL i UIL) presentaren, per primera vegada, una plataforma reivindicativa unitària i programàtica al voltant del tema de l'habitatge i obriren llargues negociacions amb el govern, que van pressionar convo-

cant dues vagues generals de caràcter local. La posició de les forces de l'esquerra tradicional, del PCI i de les confederacions sindicals —que des que, el 1969, descobriren la potencialitat de mobilització dels habitants dels barris, es mostraren disposades a recolzar les seves reivindicacions a l'arena política i a fomentar les seves protestes als carrers— fou fonamental en l'obertura de les protestes de sectors socials amb escassa capacitat de representació política.

No hi ha dubte que el debat obert a l'àmbit institucional, els enfrontaments que generà entre la classe governant, l'existència dins de la coalició de govern de potencials aliats, o la postura del partit de l'oposició i dels sindicats, determinaren en gran manera la «transparència de conflictes parcials» i l'obertura d'«oportunitats polítiques», ambdós factors clau a l'hora d'explicar l'inici d'un moviment de protesta com el que hi tingué lloc.

No obstant això, cal assenyalar que, anteriorment, durant els anys en què es preparà l'entrada dels socialistes al govern i que a ciutats com Roma es formaren juntes de centreesquerra, s'havien presentat moments similars que indicaven també una conjuntura favorable per a l'inici d'accions col·lectives als barris romans. De fet, la discussió que entre 1961 i 1963 va generar la radical proposta de reforma urbana presentada pel ministre d'Obres Públiques, el democristià Sullo —que coincidien en gran part amb les que va dur la remodelació del nou *Piano Regolatore* de la capital italiana (1959-1962)—, també va provocar forts enfrontaments polítics en el si de la classe governant i el posicionament dels partits polítics de l'esquerra tradicional. Tot i això, a pesar que la conjuntura política dels primers anys seixanta semblava indicar una obertura de les possibilitats polítiques per a l'inici de l'acció col·lectiva als barris romans, aquesta no es va produir encara. Els debats van quedar confinats dins les seues tècniques i polítiques, on el corrent menys reformista de la DC va aconseguir imposar la seua posició, prorrogant l'aprovació d'una llei de reforma urbana i aprovant per a Roma el que s'ha conegut amb el nom de «no-pla urbà».

Ben diferents van ser els resultats que es van produir en la conjuntura de la fi dels anys seixanta, en què es tornà a obrir el debat sobre la reforma urbana. Probablement aleshores va pesar la decepció de les expectatives posades en la capacitat del PSI per a poder imposar una línia de reformes coherent. No obstant això, per a explicar per què els barris romans decidiren iniciar un moviment social de protestes, en el moment i forma en què ho van fer, creiem necessari tenir en compte un altre factor que al·ludeix, en aquest cas, a la conjuntura social en què aquest va néixer i evolucionar. Aquest factor, que contribuí al naixement de les protestes veïnals romanes i a la posterior extensió, al·ludeix a l'obertura en la societat italiana del que s'ha anomenat un *cicle de protesta*.⁷ Poc abans que s'iniciessin les lluites veïnals, altres sectors socials havien començat a protagonitzar mobilitzacions de protesta que, precedides pels conflictes obrers del principi dels

⁷ Per a una definició del concepte de «cicle de protesta», vegeu S. Tarrow. *Democrazia...*, cit.

anys seixanta, s'estengueren des de les universitats a les fàbriques, i des d'aquí a d'altres sectors i àmbits de la societat italiana.

Durant la dècada dels setanta, historiadors, sociòlegs i protagonistes de les mobilitzacions socials del període, interpretaren el moviment urbà que s'estava desenvolupant als barris de diverses ciutats italianes com una extensió de les protestes de classe que s'havien generat en l'àmbit de la fàbrica. Aquesta interpretació donaria pas a d'altres que, contràriament, negaven qualsevol tipus de connexió entre ambdós moviments. El nou punt de vista des del qual s'abordaren els moviments urbans va permetre que aquests es convertissin en un objecte d'anàlisi amb dimensions pròpies, però també contribuí a que, normalment, s'hi prescindís del context social en què s'havien generat.

Evidentment, els moviments veïnals romans no van ser el producte d'una extensió de les protestes que s'estaven desenvolupant a les fàbriques. En realitat, ni tan sols és possible parlar de l'existència d'una veritable aliança entre els sectors mobilitzats als barris i els que protagonitzaren un moviment obrer, que a Roma era pràcticament inexistent.⁸ Això no significa, però, que s'hagin d'ignorar les conseqüències que, per al començament i posterior desenvolupament de l'acció col·lectiva als barris romans, va tenir el fet que a la societat italiana s'estiguessin desenvolupant, des del final dels anys seixanta, uns altres moviments socials, entre ells aquell que afectava les fàbriques, que acabarien per generar l'inici d'un cicle de protesta.

L'existència de conflictes en diversos àmbits de la societat contribuí, en primer lloc, a reduir els costos de l'acció i a augmentar la vulnerabilitat de les autoritats, la qual cosa va estimular la mobilització de sectors que, normalment, no són protagonistes de moviments de protesta. Tanmateix, l'inici de mobilitzacions en diversos àmbits de la societat no només obrí noves oportunitats polítiques per a l'acció col·lectiva als barris, sinó que proporcionà una sèrie de recursos organitzatius i culturals que són fonamentals per a la conversió d'un conflicte potencial en un moviment social.

Entre els recursos que faciliten i permeten l'inici i la permanència de l'acció col·lectiva es troben els de tipus «cultural». Un element fonamental de tot moviment social consisteix en el procés a partir del qual els actors socials interpreten la realitat, atribueixen significat a les seves accions i construeixen una identitat col·lectiva. En el cas dels moviments veïnals, aquesta tasca es va veure enormement facilitada per la disponibilitat que hi havia d'un esquema interpretatiu de mobilització de l'acció col·lectiva ja elaborat i que s'havia mostrat

⁸ Contràriament, diversos autors han assenyalat la confluència que es produí durant els anys setanta entre el moviment obrer i el veïnal a diverses ciutats espanyoles. Per al cas de la Malva-rosa a València, vegeu Alberto Gómez Roda. «Cómo queríamos vivir. Astilleros y Malvarrosa en la Valencia de los primeros 1970», a Javier Tébar Hurtado (ed.). *El movimiento obrero en la gran ciudad. De la movilización sociopolítica a la crisis económica*. El Viejo Topo, p. 219-241. Per al de Barcelona, el volum de Carme Molinero, Pere Ysàs, Pere (coords.). *Construint la ciutat democràtica. El moviment veïnal durant el tardofranquisme i la transició*. Barcelona: Icària, 2010.

operatiu a les fàbriques i a les universitats.⁹ Aquest esquema interpretatiu, que acabà per convertir-se en «dominant», és a dir, que fou compartit per tots els moviments socials que es desenvoluparen durant el cicle de protesta italià, es va articular al voltant d'una sèrie de referents culturals que es van prendre de la cultura política de l'esquerra històrica per a, posteriorment, ser transformats i adaptats. Em refereixo fonamentalment a l'antireformisme, a l'*obrerisme* —que en termes generals consistia a considerar el proletari i els conflictes obrers el centre de l'activitat revolucionària— i a l'autonomia —entesa, en línies generals, com el rebuig als partits tradicionals i a les seves organitzacions com a instruments de representació. Els protagonistes de les mobilitzacions veïnals romanes utilitzaren, adaptant-los a les seves necessitats, aquells mateixos principis culturals per a definir les seves pròpies formes organitzatives, els problemes a partir dels quals es mobilitzarien, els adversaris, les reivindicacions, les aliances buscades i la justificació de les estratègies d'acció.

Les organitzacions que gestionaren els moviments de protesta als barris utilitzaren, igualment, els discursos al voltant dels quals es van crear en el si de moltes professions liberals una sèrie de corrents crítics que, com *Urbanistica Democratica*, *Medicina Democratica* o *Magistratura Democratica*, van oferir, a més a més, els seus inestimables consells tècnics.

Si l'obertura de conflictes en altres contextos socials va proporcionar als habitants dels barris una sèrie de recursos culturals amb què interpretar i justificar les seves lluites, de la mateixa significació, o fins i tot més gran, per a l'inici dels moviments socials als barris, va ser la transferència de recursos organitzatius des d'uns sectors socials a uns altres. Fins i tot considerant la importància que va tenir l'origen espontani de protestes, no hi ha dubte que la creació d'estructures organitzatives va ser la clau per explicar el sorgiment i la permanència de la gran majoria de les lluites que es produïren durant el període. Com bé afirmen els autors que van formular la teoria de la «mobilització de recursos», aquest procés organitzatiu depèn tant de l'existència i la densitat de xarxes de relacions prèvies com de la presència de «propulsors» de la protesta.¹⁰

A Roma les mobilitzacions veïnals van néixer a les velles barriades construïdes pel règim feixista (*borgate*) i als nuclis de barraques apareguts durant els anys quaranta i cinquanta de forma espontània a la franja intermèdia de la capital (*borghetti*).¹¹ És a dir, allà on es registraven no només problemes greus i mancances,

⁹ Per a una definició del concepte d'«esquema interpretatiu de l'acció col·lectiva» aplicat a l'estudi d'un cicle de protesta, vegeu Robert D. Benford, David A. Snow. «Schemi interpretativi dominanti e cicli di protesta», *Polis*, 1 (1989), p. 5-40.

¹⁰ Vegeu, entre altres, J. McCarthy, M. N. Zald. *Dinamics of Social Movements*. Cambridge (MA): Winthrop, 1977; Roberta A. Garner, M. N. Zald. «Social Movement Organizations: Growth, Decay and Change», a J. McCarthy, M. N. Zald (eds.). *Social Movements in an Organizational Society: Collected Essays*. Oxford: Transaction Books, 1987, p. 121-144.

¹¹ Els nuclis de barriades que sorgiren posteriorment, fonamentalment durant els anys seixanta, a la franja perifèrica de la ciutat (*barache*), van romandre al marge del moviment veïnal romà fins al 1973.

sinó també on existien nuclis de barriades habitats per individus entre els quals hi havia ja una identitat col·lectiva i importants xarxes de relacions preexistents. Aquesta identitat i xarxes de relacions van néixer fonamentalment lligades a la presència i l'activitat de les parròquies locals i, sobretot, de les *Consulte Popolari*. A Roma, aquestes organitzacions, nascudes el 1942 durant les lluites contra el feixisme i en actiu fins al 1972, van guiar la majoria de les batalles per la millora de les condicions de vida que es van produir als barris populars.¹²

El 1969, i coincidint amb la discussió de la Llei de Reforma Urbana que seria aprovada el 1971, les *Consulte Popolari* i el sindicat de llogaters lligat al PCI (UNIA, Unione Nazionale Inquilini e Assegnatari) van prendre la decisió de reactivar aquelles xarxes de relacions preexistents i promoure la mobilització dels habitants de les velles barriades de la capital. Aquesta decisió —que no s'havia adoptat durant el període en què van produir-se les discussions dels projectes Sullo i *Piano Regolatore* de Roma— es va prendre, en aquests moments, en un context caracteritzat no només pels debats i enfrontaments generats amb la discussió de la reforma urbana, sinó també per la ruptura i l'impacte que el moviment estudiantil i obrer havia provocat en el si de les forces polítiques i socials italianes tradicionals. El clima creat pels moviments socials que es desenvoluparen entre 1967 i 1969 fou, també, el que impulsà certs grups de les velles *Consulte Popolari* a separar-se'n i a crear la que s'ha considerat la primera organització autònoma veïnal que proclamà la seva independència respecte a l'esquerra històrica italiana, el Comitato Agitazione Borgate (CAB).

La dissolució del CAB el 1970 i la posterior aprovació de la Llei de Reforma Urbana no marcarien el final d'un moviment urbà que, tot i que bastant visible, havia quedat confinat a uns quants nuclis de barriades de la capital. Ben al contrari, a partir de 1971 el moviment urbà va iniciar una fase d'expansió que es prolongaria fins a mitjan dècada dels anys setanta. És, doncs, l'existència d'un cicle de protesta el que ens pot ajudar a explicar, novament, la supervivència i expansió del moviment.

Les lluites veïnals s'estendrien gràcies a l'aparició de nous «propulsors» de les protestes urbanes. Des del començament dels anys setanta es produiria una espècie de transvasament d'activistes des d'altres moviments cap al que s'estava desenvolupant als barris. La inexistència a la capital italiana de grans concentracions fabrils fomentà que els estudiants romans s'apropessin, prioritàriament i des d'un bon inici, als barris marginals de la ciutat. Una sèrie de grups que s'havien format durant el període immediatament anterior, a partir de les xarxes de relacions creades al si del moviment estudiantil, entrarien en contacte amb els barris populars de la capital amb l'objectiu de mobilitzar els habitants, convertint-se en els embrions a partir dels quals naixerien la majoria de les organitza-

¹² Per a una història de les lluites de les barriades romanes durant el període que va precedir el 1968, vegeu G. Berlinguer i P. Della Seta. *Borgate di Roma*. Roma: Editori Riuniti, 1976.

cions socials autònomes dels moviments veïnals creades entre 1970 i 1973, els anomenats comitès de barri —*Comitati di Quartiere* (CdQ).

La nova potencialitat de mobilització que mostraren els habitants dels barris marginals i populars va atraure també l'atenció d'altres grups més formalitzats però que, igual que els seus predecessors, s'havien format durant les lluites viscudes al llarg de 1969. La decisió dels grups de la Nova Esquerra d'ampliar el seu àmbit d'actuació i establir organitzacions de base als barris va contribuir, en gran manera, a l'expansió i coordinació d'unes protestes les característiques de les quals acabaren per condicionar.¹³

Per tant, sense menysprear la importància que va tenir, fonamentalment a partir de 1973, la capacitat d'autoorganització que mostraren els veïns de la capital italiana, el que és cert és que l'arribada als barris d'aquells grups «externs», vinculats o no a les organitzacions de la Nova Esquerra, fou fonamental per al naixement i l'expansió de les organitzacions dels moviments veïnals i de les protestes que gestionaren.¹⁴

L'existència d'un cicle de protesta no només va afavorir l'inici i expansió de les protestes veïnals, sinó que també modelà en gran part les característiques que aquestes van assumir.

CARACTERÍSTIQUES DELS MOVIMENTS URBANS ROMANS DURANT LA FASE D'EXPANSIÓ (1969-1974): REIVINDICACIONS, ORGANITZACIONS I FORMES D'ACCIÓ

Els moviments veïnals romans enunciaren un conjunt de «demandes substancials» que combinaven, emprant la terminologia de Castells, tant aquelles que anaven dirigides a l'obtenció de consums col·lectius al seu valor en ús, típiques de les protestes econòmiques, com les que, pròpies dels moviments de ciutadania, aspiraven a aconseguir nous drets de participació política.¹⁵

¹³ Amb el nom de grups de la Nova Esquerra italiana s'al·ludeix generalment a les quatre organitzacions —Lotta Continua (LC), Potere Operaio (PO), Il manifesto i Avanguardia Operaia (AO)— que van néixer entre la tardor de 1968 i la tardor de 1969 de la confluència de sectors del moviment estudiantil amb sectors del moviment obrer. Com molts autors han tractat de demostrar, aquestes organitzacions, lluny de contribuir a la institucionalització de les protestes, exerciren un important paper en la seva extensió. Vegeu, entre altres, R. A. Garner, M. N. Zald. «Social Movement...», cit.; Anthony Oberschall. *Social conflict and social movements*. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1973. Per al cas italià S. Tarrow. *Democrazia...*, cit.; A. Melucci. *Sistema politico, partiti e movimenti sociali*. Milano: Feltrinelli, 1989.

¹⁴ Diversos autors han assenyalat també la importància que van tenir, en el naixement del moviment veïnal a diferents ciutats espanyoles, tant la conformació d'una sèrie de llaços de solidaritat i d'una identitat col·lectiva a les barriades i barris de nova creació, com la presència en aquests de militants, partits i organitzacions catòliques i antifeixistes. Iván Bordetas. «El movimiento vecinal en el tránsito de la resistencia a la construcción de alternativas», *Historia del presente*, 16 (2010), i també C. Molinero, P.Ysàs (coords.). *Construint la ciutat...*, cit., p. 44-45, 65-112, 113-155.

¹⁵ M. Castells. *La ciudad y las masas...*, cit., p. 319-320.

Les demandes d'obtenció de consums col·lectius, al voltant de les quals es mobilitzaren els veïns romans, van ser bastant similars a les enunciades per altres moviments urbans de diversos països europeus.¹⁶ No obstant això, la manera com van ser enunciades es va veure directament condicionada per la utilització que les organitzacions veïnals van fer del marc interpretatiu de l'acció col·lectiva que dominà el cicle de protesta italià.

L'ús del principi «obrerista» va comportar que totes les demandes relacionades amb el preu dels consums col·lectius reivindicats fossin enunciades recurrent al «sou» com un patró de referència fonamental. Aquest fet va atorgar-los un cert caràcter universal i igualitari, i va permetre que totes les demandes poguessin ser interpretades com a fronts d'acció diversos d'un únic moviment que tenia com a objectiu comú la conservació del «sou real» i la reforma global del model de desenvolupament urbà propi del sistema capitalista.¹⁷

D'altra banda, el recurs a l'«autonomia», entesa com un dret a l'autogestió, va condicionar també l'enunciat de la que consideraren la meta final de les seves lluites: «el control obrer de l'escola, de la sanitat o del territori». Aquests eslògans genèrics amb clares connotacions antisistema van servir, no obstant, de marc de referència a partir del qual enunciar una sèrie de demandes concretes i molt més negociables que pretendrien incidir sobre la qualitat, l'orientació, el funcionament i la gestió dels béns i serveis que eren reivindicats. Per la seva banda, la implícita aspiració de drets de paraula i decisió va tendir a concretar-se, al final del període analitzat, en la petició de canals explícits de participació i accés a l'àmbit de les decisions politicoadministratives.

Com hem vist fins ara, les demandes concretes d'obtenció de consums col·lectius no només van assolir un caràcter igualitari, sinó que es van combinar amb altres de caràcter més qualitatiu i amb explícites demandes de participació política. El moviment veïnal romà va aconseguir, a més a més, superar d'alguna manera el caràcter local i fragmentari d'unes protestes que tingueren com a punt de referència fonamental el barri propi. Així, en els diferents fronts d'acció

¹⁶ L'anàlisi de les reivindicacions del moviment veïnal s'ha dut a terme a través de l'estudi dels nombrosos pamflets i butlletins escrits per les organitzacions veïnals. Vegeu, sobretot, els fons Quartieri i Autoriduzioni de l'Archivio Centro di Documentazione di Pistoia (ACDP). Per al cas del barri Appio-Tuscolano, vegeu el fons Mordenti. Istituto Romano per la Storia d'Italia dal Fascismo alla Resistència (IRSIFAR). Per al barri Magliana ha estat consultada la documentació del Centro Valerio Verbano i per al de Primavalle ha estat consultada la de l'arxiu privat de Bruna Villa.

¹⁷ L'èxit que demostrà tenir l'«obrerisme» i l'«antireformisme» en les elaboracions teòriques del moviment veïnal italià contrasta amb la seva escassa influència en altres realitats europees com França o Alemanya i, en canvi, sembla que tingué paral·lelismes en el context espanyol. Sobre les elaboracions culturals dels moviments socials a Espanya, vegeu José Álvarez Junco. «Movimientos sociales en España: del modelo tradicional a la modernidad postfranquista», a Enrique Laraña, Joseph Gusfield (eds.). *Los nuevos movimientos sociales. De la ideología a la identidad*. Madrid: CIS, 1994, p. 413-442. Per al cas concret del moviment veïnal català, vegeu Ricard Martínez i Muntada. «Construir futurs. La dimensió anticapitalista del moviment veïnal», a C. Molinero, P. Yàs (coords.). *Construint la ciutat...*, cit., p. 265-317.

oberts (habitatge, sanitat, escola, preus, descentralització administrativa) es va assistir a un procés de síntesi de reivindicacions concretes i locals en el si de plataformes unitàries supraveïnals. Aquestes plataformes, que es van presentar inicialment en forma de reivindicacions de drets universals, van anar evolucionant cap a una major concreció, articulació i elaboració, i es convertiren, en ocasions, en autèntics «projectes de llei» que buscaven una transformació tant de la manera de planificar el territori, com del sistema educatiu i sanitari o del model de participació política.

De la mateixa manera, el fet de desenvolupar-se d'una forma contemporània a d'altres moviments socials amb els quals compartia una sèrie de principis i objectius, va condicionar no només l'enunciat de les seves «reivindicacions substancials», sinó també la incorporació d'unes altres que no guardaven cap relació estreta amb les «qüestions urbanes». Els barris romans participaren en mobilitzacions per l'obtenció, o l'anulació, de certes polítiques públiques i per la defensa de drets civils que no es referien a l'àmbit del territori local. Les organitzacions veïnals van incloure també a la seva agenda un conjunt de demandes que, seguint la definició de Tarrow, podem denominar «expressives», és a dir, que no perseguïen l'obtenció de cap benefici o dret.¹⁸ Em refereixo, per exemple, a la incorporació de reivindicacions de «solidaritat» amb altres sectors socials mobilitzats —útils de cara a aconseguir, en contraprestació, aliats per a les seves lluites—,¹⁹ així com a la de demandes «competitives» i «ideològiques» que anaven dirigides contra els grups-moviments neofeixistes i contra la classe política governant.²⁰ La presència d'aquest tipus de reivindicacions està vinculada, sens dubte, a l'aparició

¹⁸ S. Tarrow. *Democrazia...*, cit., p. 104-105.

¹⁹ He trobat nombrosos documents signats per un o més comitès d'adhesió a les reivindicacions i mobilitzacions convocades pels estudiants dels instituts de la zona o per diversos sectors del moviment obrer, sobretot de la construcció (IRSIFAR, fons Mordenti 9/23 i Pasquini 10). Resulten interessants els documents de 1974, moment en què es va produir un conflicte d'interessos entre el moviment d'ocupació de cases i el del sector de la construcció. Vegeu, sobretot, el comunicat de les organitzacions veïnals en què es donava la indicació de no ocupar vivendes en construcció i es proclamava l'adhesió a les reivindicacions del sector. Vegeu *Lotta Continua*, 31 de gener de 1974, p. 3. Per a l'adhesió de les organitzacions veïnals a les demandes del sector de les telecomunicacions i de l'energia elèctrica, vegeu *Quotidiano dei Lavoratori*, 23 de desembre de 1974 i *Lotta Continua*, 14-15, setembre de 1975. Les demandes del sector sanitari van estar presents sobretot en aquells barris on hi havia grans hospitals. Vegeu *Cordones. Foglio a cura del Comitato di lotta per la casa di Primavalle*, núm. 2, gener-febrer de 1975. ACDP, Quartieri.

²⁰ Per exemple, els nombrosos pamflets signats per un o més comitès d'adhesió a les mobilitzacions col·lectives convocades pels grups de la NI durant la primavera de 1974 per demanar la il·legalització del partit neofeixista italià, o els d'adhesió a la «setmana antifeixista» que se celebrà a Roma l'octubre d'aquell mateix any; vegeu IRSIFAR, fons Lipparini 47/60 i 47/61. Vegeu també els pamflets d'adhesió a les mobilitzacions contra el terrorisme negre i la «strategia della tensione» a IRSIFAR, fons Lipparini 46/58 i Mordenti 11/30. La mobilització dels veïns per demandes «competitives» va ser més gran en els barris on hi havia una presència important de grups d'estudiants neofeixistes. Vegeu, per exemple, els pamflets dels comitès de barri de la zona Appio-Tuscolano de l'Arxiu IRSIFAR, fons Lipparini 46/58.

durant el cicle de protesta d'un autèntic «contramoviment social» que entrà en conflicte directe amb l'univers de la família dels moviments socials de l'esquerra i que, a més a més, va trobar suports directes o indirectes dins de certs sectors dels serveis secrets i de la classe política italiana.²¹

El fet que el moviment veïnal naixés dins d'un cicle de protesta va condicionar no sols la forma en què enuncià les seves reivindicacions, sinó també les característiques que assumí la seva estructura organitzativa. Al llarg del període analitzat les protestes veïnals romanes s'estengueren d'un barri a un altre, cosa que en determinà l'augment del nombre i la diversitat dels individus mobilitzats, així com el de les seves cèl·lules organitzatives. La principal peculiaritat de l'estructura organitzativa d'aquest moviment no va ser tant el nombre d'organitzacions com la seva diversitat.

Els *Comitati di Quartiere* (CdQ) van néixer, durant aquests anys, per aplegar-hi tots els habitants del barri sense distincions ideològiques o partidistes amb el fi explícit d'organitzar les seves lluites. Els CdQ es configuraren com a organitzacions locals, nascudes al marge de les forces polítiques i socials preexistents, escassament formalitzats, centralitzats i jerarquitzats, amb una militància fonamentalment «inclusiva» i un funcionament basat en els principis de la democràcia de base. Aquests comitès «autònoms», amb què tradicionalment s'ha identificat aquest tipus de moviments socials, van ser les estructures organitzatives més representatives de les protestes veïnals, però no van ser ni les primeres ni les úniques.

Als barris romans es crearen altres cèl·lules locals que, com els CdQ, aplegaren els habitants de la zona i actuaren com a autèntiques «organitzacions socials del moviment veïnal». Em refereixo, en primer lloc, a les organitzacions creades al voltant de les parròquies locals, les anomenades *Comunità di Base*. En segon lloc, als nombrosos comitès de barri vinculats a diverses organitzacions socials del principal partit de l'esquerra tradicional: les seccions de barri del PCI, els comitès lligats a les *Consulte Popolari*, al sindicat de llogaters (UNIA-SUNIA) o, des de 1973, a la *Unione Borgate*.²² I en darrer lloc, als comitès de barri creats o hegemnitzats per algun dels grups de la NI, sobretot per Lotta Continua i per Avanguardia Operaia.

A diferència dels CdQ autònoms i de les *Comunità di Base*, la resta de les cèl·lules de barri formaven part d'organitzacions superiors, en ocasions de dimensions nacionals, i molt més formalitzades. La presència, dins dels moviments veïnals, d'aquest tipus d'organitzacions hi aportà els recursos culturals i materials, els canals de transmissió de la informació i les competències tècniques de les quals, en gran part, mancaven les petites cèl·lules organitzatives autònomes. Aquest conjunt de recursos va permetre que les protestes es prolonguessin, s'estengues-

²¹Vegeu, entre d'altres, Nicola Tranfaglia. «Un capitolo del “doppio stato”. La stagione delle stragi e dei terrorismi, 1969-1984», a *Storia dell'Italia repubblicana*, vol. III, tom 2. Torino: Einaudi, 1997.

²² Sobre la possibilitat, en determinades circumstàncies, de classificar forces polítiques dins el concepte d'«organització de moviment social», vegeu Mario Diani i Donatella Della Porta. *I movimenti sociali*. Roma: Nuova Italia Scientifica, 1997, p. 33-34.

sin i, al mateix temps, superessin el seu caràcter local i fragmentari. No obstant, la disparitat de recursos entre els diferents tipus d'organitzacions dels moviments veïnals generà una espècie de divisió de funcions entre elles, així com la dependència d'aquelles menys dotades respecte a les que disposaven de més recursos necessaris per a mantenir l'acció col·lectiva i donar-li una sortida política.²³

Entre les diferents organitzacions presents en un mateix barri o zona s'establiren una sèrie de relacions que anaven des de la cooperació a la competició. El tipus de relacions varià d'un barri a un altre, depenent fonamentalment de l'equilibri de forces present.²⁴ Tot i això, en línies generals es pot dir que els comitès veïnals autònoms van ser les organitzacions més propenses a establir relacions i mobilitzar-se conjuntament amb les altres cèl·lules organitzatives locals del moviment veïnal. Aquestes relacions i intercanvis es van veure afavorits per l'escassetat de recursos de què disposaven i, també, pel fet de ser organitzacions amb una militància inclusiva en el si de les quals es trobaven freqüentment militants dels grups de la NI i, sobretot, de partits polítics de l'esquerra tradicional. Al llarg del període analitzat les relacions que aquestes organitzacions autònomes establiren amb la resta dels grups presents al moviment veïnal va tendir a variar. A partir fonamentalment de 1972 aquestes organitzacions seguiren mantenint relacions amb el PCI, com a actor institucional, però abandonaren, per l'actitud d'aquest, els contactes que fins aleshores havien mantingut en el pla de la mobilització col·lectiva. Durant el període que transcorre entre 1972 i 1975 accentuen, en canvi, la seva identificació ideològica amb les cèl·lules lligades a l'àrea de la NI, amb les quals segueixen mantenint relacions, que es fan menys fluïdes i condicionades per la necessitat de delimitar la seva pròpia identitat i els límits organitzatius i, és clar, pels conflictes que sorgeixen entre elles.

Les característiques que presentà l'estructura organitzativa del moviment urbà romà també condicionarien les que assumí el conjunt de les formes d'acció utilitzades pel mateix moviment, l'evolució del qual es veuria alhora influïda pel comportament que hi mostraren les autoritats locals i el principal partit de l'oposició, el PCI.

²³ Sobre la divisió de funcions que s'establí entre els moviments socials i el PCI, vegeu D. Della Porta. *Movimenti collettivi...*, p. 182-183. En un context diferent, Castells ha apuntat també l'estreta interrelació que, basada en una necessitat mútua, es produí entre els partits polítics de l'esquerra i els moviments urbans. M. Castells. *La ciudad...*, p. 300.

²⁴ Per a l'estudi de les relacions entre diferents organitzacions d'un mateix barri, resulten molt interessants les entrevistes realitzades durant 1978 a divuit comitès de barri per Alberto Testa. *Intervista alla città*. Bari: De Donato, 1979. Per al cas concret de les relacions entre les organitzacions del barri Magliana (CdQ autònom, Comitato Unitario Case Popolari —ligat al sindicat de llogaters— i Comitato di lotta per la casa —ligat a LC—), vegeu els documents publicats al volum a cura del Comitato di Quartiere della Magliana. *Magliana. Vita e lotta di un quartiere proletario*. Milano: Feltrinelli, 1977, p. 58-60 i 72. Per a les relacions entre les organitzacions veïnals del barri de Primavalle (Comitato di lotta per la casa, secció del PCI i comitè lligat a AO), resulten interessants les dues entrevistes de grup que l'autora realitzà durant 1999, ja que s'hi reproduïren els mateixos conflictes que es trasllueixen dels nombrosos documents interns i pamflets que conté l'arxiu privat de Bruna Villa.

El moviment urbà romà va recórrer a un ventall de formes d'acció ampli i diversificat.²⁵ El recurs als instruments jurídics, així com a formes d'acció que no sempre implicaven la mobilització col·lectiva dels veïns (estudis tècnics, peritatges...) van ser una característica pròpia d'aquests moviments; com també ho fou l'ús abundant i constant, durant tot el període i amb funcionalitats i objectius diversos, de formes d'acció convencionals basades en la lògica del nombre (assemblees, concentracions, manifestacions...).

Tot i això, els individus que es mobilitzaren als barris romans també van recórrer amb molta freqüència, i de forma prolongada, a formes de protesta molt menys convencionals, algunes de les quals implicaven una clara ruptura de la legalitat. Em refereixo fonamentalment a les anomenades «formes de posar en pràctica l'objectiu»: l'ocupació d'habitatges, l'autoreducció del lloguer, del preu dels productes de primera necessitat («compra política») i dels rebuts de la llum i del telèfon, així com aquelles altres que, a diferència de les anteriors, no es basaren en la lògica del dany a la part contrària, com van ser la creació dels serveis socials reivindicats a l'Administració o la formació de «mercats rojos» (mercats alternatius de venda de productes comprats directament a les cooperatives de productors i, per tant, sense l'augment del preu que comportaven els intermediaris). Malgrat que aquest conjunt de formes d'acció radicals també van ser utilitzades en altres contextos nacionals, el cert és que l'ús que en va fer el moviment urbà italià i, en concret, romà, va ser molt més freqüent, nombrós i prolongat.

Durant els primers anys setanta, inicialment la majoria de les protestes als diferents barris romans va coincidir amb el recurs a formes d'acció disruptives (sobretot ocupació d'habitatges i autoreducció del lloguer) que es combinaren amb altres, totes en el si d'una estratègia d'acció fonamentalment dirigida a cridar l'atenció de l'opinió pública i de les autoritats locals. La confluència de diversos factors va fer que aquelles formes d'acció radicals s'estenguessin, radicalitzessin i mantinguessin durant bona part del període analitzat.

Les autoritats locals respongueren, primer, amb indecisió i promeses falses i, després, amb una repressió poc selectiva. Entre 1969 i 1970 moltes ocupacions no van ser desallotjades, 2.500 famílies ocupants aconseguiren una casa i 12.000 famílies que s'autoreduïen el lloguer pactaren amb l'Ajuntament una reducció, que no seria aplicada per ser posteriorment declarada il·legítima per la *Corte dei*

²⁵ Per a estudiar les formes d'acció emprades pel moviment veïnal hem recorregut a l'elaboració d'un elenc dels principals esdeveniments de protesta que apareixen esmentats entre 1968 i 1976 als òrgans de premsa d'*Il manifesto*, LC i AO. Aquestes dades han estat contrastades amb la informació que ens ofereix la bibliografia disponible: G. Nigro, C. Pignocco, F. Tortora. *I padroni della casa. Controistoria di una riforma*. Roma: Coines Ed., 1972. A. Tozzetti. *La casa e non solo. Lotte popolari a Roma e in Italia dal dopoguerra a oggi*. Roma: Editori Riuniti, 1989; A. Daolio. *Le lotte per la casa in Italia. Milano, Torino, Roma, Napoli*. Milà: Feltrinelli, 1974. Per analitzar l'evolució de les estratègies d'acció de les organitzacions veïnals hem abordat una anàlisi particular del repertori utilitzat durant aquests anys per les organitzacions presents en tres realitats locals (Primavalle, Magliana i Appio-Tuscolano). En aquest cas s'han emprat els pamflets i butlletins escrits per les organitzacions esmentades.

Conti. Les cases ocupades a l'inici de 1971 van ser voluntàriament desallotjades després de la promesa, per part del *sindaco*, de 6.000 habitatges de protecció oficial, que finalment mai no van ser aprovats pel nou Consell Municipal. A mitjan aquell any 1971, la constitució del govern de centre-dreta i de la nova Junta Municipal, presidida per Parida, marcaria un punt d'inflexió en el comportament de les autoritats vers les mobilitzacions veïnals. La reforma urbana aprovada el 1971 va ser sistemàticament ignorada, com també les promeses obtingudes durant les lluites dels dos anys anteriors. A la majoria dels barris la resposta de l'administració local oscil·là entre la repressió del conflicte i la concessió d'algunes demandes concretes, sense decidir-se a obrir una veritable via de negociació sobre les qüestions centrals plantejades per les plataformes veïnals. Aquesta resposta ajudà a què aquella primera fase de les protestes, la que precedí a l'obertura de les negociacions, es prolongués i, amb ella, també les formes d'acció obertament transgressives. Per la seva banda, el sistemàtic recurs a les forces de l'ordre, i la intervenció d'esquadres a sou pagades per les societats immobiliàries, generà enfrontaments directes, oberts i continus entre aquestes i els manifestants, cosa que contribuï a radicalitzar les formes d'acció del moviment veïnal i a augmentar el grau de violència.

La possibilitat que aquelles formes d'acció s'estenguessin i prolonguessin també es va deure a l'actitud favorable que hi mostraren les tradicionals organitzacions socials i polítiques de l'esquerra italiana. Tot i que ja des de 1971 el PCI criticà l'ús de formes d'acció com l'ocupació o l'autoreducció, el cert és que l'esquerra tradicional no mantingué, com a mínim fins el 1974, una posició compacta, ja que certs sectors del partit seguiren no sols recolzant aquestes formes, sinó també posant-les en pràctica.²⁶ La possibilitat de comptar amb el suport de certs sectors

²⁶ El sobrenom donat per la cúpula del partit al moviment romà de «protesta per la casa» de 1969-1970 està documentat a les actes dels congressos del partit celebrats durant aquells anys. Vegeu, sobretot, el Congrès Nacional, 30-31 d'octubre de 1969: «Il diritto alla casa e a una città per gli uomini», reproduït a G. Nigro, C. Pignocco, F. Tortora. *I padroni della casa...* Les crítiques del PCI vers les formes d'acció radicals apareixen documentades al seu òrgan de premsa, *l'Unità*, des de l'11 de març de 1970. Per a la posició de la secció romana del sindicat de llogaters lligat al PCI (UNIA-SUNIA) i el recurs abundant que aquesta organització va fer, com a mínim fins al final de 1973, de formes d'acció radicals, vegeu els documents continguts a la publicació d'A. Tozzetti. *La casa e non solo. Lotte popolari a Roma e in Italia dal dopoguerra a oggi*. Roma: Editori Riuniti, 1989. D'aquest volum, vegeu sobretot el balanç de l'organització de les ocupacions que havia gestionat a Roma durant 1970, presentat al *Convegno nazionale* del 5-6 de desembre de 1970, p. 205; els comentaris del president romà de l'UNIA sobre les ocupacions que aquesta realitzà al final de 1971 i els incidents de gener de 1972, p. 236; la descripció del moviment d'autoreducció del lloguer (15.000 famílies) que organitzà entre 1971 i 1973, p. 240-242. També, en l'àmbit de barri, la documentació disponible permet afirmar que els enfrontaments que es van generar entre els comitès lligats a l'UNIA i d'altres organitzacions veïnals autònomes no tingueren com a causa les formes d'acció escollides, sinó més aviat la lluita per l'hegemonia del moviment. Vegeu, per exemple, CdQ Magliana, «Verbale della riunione di martedì, 12 ottobre 1971», p. 1 (ACDP, Quartieri), Panfleto del Comitato Unitario Case Comunali, 3 aprile de 1972, i Panfleto del CdQ Magliana, luglio di 1972, publicats a *Magliana. Vita e...*, cit., p. 58-60 i 72.

del PCI i d'algunes estructures sindicals, així com amb una opinió pública que no condemnava obertament l'ús de formes de protesta del tot il·legals, va permetre que aquestes es reactivessin fins i tot quan els riscos de repressió eren alts.

Si bé la resposta donada per les autoritats municipals i la possibilitat de comptar amb recolzament dins de la classe política italiana van ser els dos factors principals que determinaren l'extensió de formes d'acció obertament radicals, el seu ús i la seva prolongació tenien també altres causes més lligades a la mateixa dinàmica organitzativa del moviment. Aquestes formes d'acció es van mostrar enormement eficaces per a aquells que intervenien per primera vegada als barris, ja que contribuïen a fomentar els llaços de solidaritat i a conformar una identitat col·lectiva entre els que les practicaven. D'aquí que moltes onades de protesta que dugueren a la generalització d'una d'aquestes formes d'acció coincidissin amb l'aparició de noves organitzacions obligades a fer-se un espai dins del sector social mobilitzat. Tot i amb això, perquè aquestes formes d'acció es generalitzessin van haver de ser adoptades també per les organitzacions ja consolidades. En aquests casos, la seva adhesió va respondre, fonamentalment, a l'intent de no romandre aïllades i no perdre el pes que tenien als barris davant d'altres organitzacions, com les que competien per la mobilització dels mateixos subjectes socials. Els motius que durant 1974 van dur a molts CdQ autònoms a afegir-se al moviment d'autoreducció dels rebuts de la llum exemplifica perfectament la dinàmica descrita més amunt. Les relacions competitives i els mecanismes que aquestes generaren es van veure incentivades tant per l'augment del nombre d'organitzacions presents en un mateix barri, com per la presència i naturalesa dels grups de NI.

Tanmateix, les característiques assumides pel moviment veïnal romà que s'inicià al final dels anys seixanta sofririen, a partir de 1974, una sèrie de canvis que acabarien per determinar la seva transformació i posterior institucionalització.

LA TRANSFORMACIÓ DEL MOVIMENT URBÀ A ROMA (1974-1976)

Durant 1974 Roma es convertí en escenari d'un moviment coordinat d'ocupacions que afectà uns 3.000 habitatges. Tot i amb això, la que fou la més important onada d'ocupacions a la capital italiana marcà el principi d'un període en què el repertori de formes d'acció es transformaria. A partir d'aquell any es produiria un abandonament progressiu de les formes d'acció obertament il·legals i, paral·lelament, un augment proporcional d'altres formes més convencionals. Dos factors, lligats a la transformació que va patir el comportament de les parts contràries i dels aliats polítics, impulsaren un canvi en la manera en què el moviment veïnal combinà les formes d'acció utilitzades. Aquells dos factors consisteixen, d'una banda, en la pèrdua de funcionalitat de les formes d'acció obertament radicals i, d'una altra, en l'obertura de negociacions amb l'Administració.

A partir de 1974 les autoritats locals començaren a reaccionar davant les protestes veïnals de forma més selectiva, reprimint immediatament aquelles en què es recorria a formes d'acció obertament il·legals i concedint, com a mínim, una part de les demandes enunciades per aquelles que, contràriament, en rebutjaven l'ús. Les formes d'acció obertament transgressives, a més de comportar greus riscos de repressió immediata i d'haver perdut la seva funcionalitat com a instruments a partir dels quals obrir unes negociacions, estaven perdent els suports externs amb què havien comptat fins aleshores. Les organitzacions de l'esquerra tradicional no només van deixar d'utilitzar aquest tipus de formes d'acció, sinó que van declarar-se, a partir de 1974, obertament contràries, i es van mostrar només disposades a defensar les demandes d'aquells que no les utilitzaven. Durant les ocupacions de 1974-1975, el SUNIA, la federació romana del PCI, la Camera del Lavoro de Roma, la federació sindical del sector de la construcció i la Magistratura s'uniren, en un bloc compacte, a la posició del govern local, arribant inclús a sostenir i justificar les amenaces dels constructors agrupats en l'ACER.²⁷

De forma paral·lela, les autoritats locals començaren a ser molt més receptives i, fins i tot, arribaren a concedir moltes de les reivindicacions concretes per les quals s'havien mobilitzat els barris romans.²⁸ L'inici d'una fase de les protestes en què les principals reivindicacions entren en una via de negociació no determinà el final de les mobilitzacions, però sí, en la majoria dels casos, l'abandonament d'aquelles formes d'acció més radicals dirigides a intentar que els seus problemes es convertissin en «qüestions polítiques».

A l'increment proporcional de les formes d'acció convencionals davant d'aquelles il·legals contribuï no sols el canvi del repertori utilitzat per les organitzacions de barri nascudes entre 1969 i 1973, sinó també les característiques del canvi adoptat pels barris que s'incorporaren al moviment veïnal a partir d'aleshores.

Entre 1973 i 1975 es produí una nova expansió del fenomen associatiu que afectà barris en què, fins aleshores, no s'havien registrat fenòmens de mobilització col·lectiva. L'aparició d'organitzacions veïnals a barris en què la classe mitjana romana era predominant, així com la progressiva desmobilització dels veïns de moltes barriades romanes, generaria un canvi en les característiques que havia presentat el sector social mobilitzat en les protestes que es desenvoluparen entre 1969 i 1973. L'aparició d'aquest nou fenomen associatiu també imposaria al moviment veïnal objectius més pragmàtics i moderats i noves estratègies d'acció. La majoria d'aquelles noves organitzacions optaren per l'ús de formes

²⁷ El 7 de maig de 1975 el SUNIA convoca, juntament amb la Federazione unitaria dei lavoratori edili, una manifestació per a protestar contra les ocupacions. Per a la posició del SUNIA romà, vegeu també les declaracions del seu president, a A. Tozzetti. *La casa e non solo...*, cit., p. 279 i 307. Per a la posició del PCI, vegeu *l'Unità*, 7-8 de febrer de 1974; *Quotidiano dei lavoratori*, 15 de maig de 1975.

²⁸ Sobre les mesures aprovades durant 1974-1976 pel Govern nacional i per la Junta Municipal en relació amb els problemes urbans de la capital, vegeu S. Garano, P. Salvagni. *Governare una metropoli. Le giunte di sinistra a Roma (1976-1985)*. Milà: Garzanti, 2002.

d'acció col·lectiva convencionals i el recurs als canals institucionals. Per tant, no van recórrer, ni tan sols en la fase inicial de les seves lluites, a formes d'acció obertament disruptives perquè no era necessari ni, encara menys, operatiu. Aquestes noves organitzacions veïnals naixeren en un context marcadament diferent al que caracteritzà el sorgiment de l'associacionisme de la fi dels anys seixanta: si, per una banda, les formes d'acció obertament radicals havien perdut, com ja hem apuntat, les potencialitats que havien posseït durant els anys anteriors, per l'altra, s'havien obert noves possibilitats d'usar amb èxit altres canals de transmissió de les seves demandes. De fet, moltes de les organitzacions veïnals que es crearen durant 1974 ho van fer precisament per aprofitar la institució de nous canals d'accés i representació als flamants «consells d'escola».²⁹ Aquestes noves organitzacions pogueren, per tant, aprofitar els èxits i el reconeixement que havien aconseguit els seus predecessors.

La possibilitat de poder comptar amb nous canals de participació i de transmissió de les demandes, no només impulsà el naixement d'un nou fenomen associatiu menys orientat a l'acció, sinó que també condicionà la progressiva desmobilització d'aquells barris que havien protagonitzat la majoria de les protestes dels anys anteriors. En aquest sentit, fou determinant tant la institució dels nous consells d'escola, com també el clima de solidaritat i reconeixement que aquestes associacions veïnals van trobar en les noves institucions locals creades a l'inici dels anys setanta, els «consells de districte». Aquestes institucions locals, a les quals la legislació atribuï escassos poders i que, en la pràctica, l'administració municipal ignorà, mostraren una progressiva disponibilitat a rebre les organitzacions veïnals i, fins i tot, a convertir-se en mediadors dels seus interessos davant l'Ajuntament.³⁰

El reconeixement obtingut pels comitès veïnals com a interlocutors als consells de districte, per una banda, i l'obertura d'una fase de negociació de les seves reivindicacions, per l'altra, va fer cada cop més innecessari el recurs a la contínua mobilització col·lectiva dels veïns. De fet, durant el període anterior a 1976, aquestes organitzacions centrarien la majoria dels esforços en l'elaboració de propostes i projectes de planificació; projectes que començaren a ser discutits amb més freqüència en seus tècniques o institucions locals, juntament amb altres forces polítiques i socials de la zona.

²⁹ El 1974 es va instituir un nou nivell de govern territorial de l'escola que preveia la participació d'individus externs a l'organització. A les primeres eleccions als òrgans col·legiats de l'escola, que se celebraren el febrer de 1975, la majoria dels comitès veïnals es presentaren en llistes unitàries amb forces polítiques i socials de l'esquerra tradicional presents a la zona.

³⁰ Sobre les relacions entre els comitès veïnals i els consells de districte, així com, en general, sobre les deliberacions dels darrers, s'han consultat els documents dipositats a l'arxiu de la Circonscrizione XIX i de la Circonscrizione XV. Són també de gran ajuda les entrevistes realitzades per Bettini durant el 1974 a cent vint-i-vuit consellers de diversos districtes romans. R. Bettini. *Governo della città, processi partecipatori e sottosistemi urbani. Le circoscrizioni a Roma*. Pisa: Editrice Tecnico Scientifica, 1976.

Mentre que la majoria de les organitzacions veïnals, tant aquelles nascudes a l'inici de la dècada com les que van fer-ho al voltant de 1974, començava a privilegiar un repertori més moderat i menys orientat a l'acció col·lectiva, una minoria optà per resistir-se a aquella progressiva institucionalització del moviment veïnal. Aquests grups, nascuts fonamentalment a partir de la intervenció de la Autonomia romana als barris, sorgida el 1973, van ser els responsables de la supervivència d'un conjunt de formes d'acció obertament radicals que, abandonades per la majoria dels subjectes socials mobilitzats, acabaren per convertir-se en una raó per si mateixes, útils només de cara a la supervivència mateixa de l'organització.³¹ La pervivència d'aquestes formes d'acció en mans d'aquells petits nuclis que s'havien incorporat a les mobilitzacions dels barris en dates tardanes, representà la contribució que el moviment veïnal donà a l'escalada de violència que va viure la societat italiana al final del cicle de protesta que s'havia iniciat a les acaballes dels anys seixanta.

Si la conjuntura política i social de la segona meitat dels anys seixanta, amb l'entrada del PSI al govern i l'explosió d'un cicle de protesta a la societat italiana, havia condicionat l'inici de les mobilitzacions dels veïns romans, la que caracteritzà la meitat dels anys setanta en precipitaria la desmobilització. El declivi del cicle de protesta dins del qual havia nascut el moviment veïnal, la paral·lela extensió de la violència i les esperances en els canvis polítics institucionals que es produïren durant 1976-1979 marcarien la definitiva institucionalització de les protestes dels barris romans.

LA INSTITUCIONALITZACIÓ DEL MOVIMENT VEÏNAL I LES SEVES CONSEQÜÈNCIES

El declivi de les mobilitzacions col·lectives determinà la transformació de l'entramat organitzatiu veïnal. Els grups de la NI centraren el seu interès en l'arena electoral i acabaren per abandonar els barris. Moltes de les associacions autònomes es dissoldrien, mentre que d'altres aconseguïren sobreviure, al final del cicle de protesta, incrementant els seus vincles amb les seccions del PCI i canviant algunes de les seves característiques. Aquests grups conservaren part del seu caràcter informal i escassament estructurat però, en canvi, van aguditzar la distinció entre una base, només ocasionalment mobilitzada, i una direcció composta, cada cop més, per líders professionalitzats. Amb la fi de les mobilitzacions col·lectives, aquestes organitzacions perderen molts dels seus recursos i una bona part dels seus militants més actius, a més a més abandonar alguna de les activitats assistencials que havien incentivat els veïns a participar-hi.

³¹ L'anomenada àrea de l'Autonomia no fou una organització sinó més aviat un conjunt de diversos nuclis organitzatius semilegals que es formaren entre 1972 i 1976 a partir, fonamentalment, d'escissions internes als grups de la NI.

El declivi de l'acció col·lectiva als barris obligà aquestes cèl·lules a transformar no només les seves característiques organitzatives sinó, sobretot, les funcions i finalitats que havien estat, fins aleshores, fonamentalment orientades a sostenir l'acció col·lectiva. Durant el període que va precedir el triomf electoral de l'esquerra a Roma i la legislació en l'àmbit nacional de la descentralització municipal el 1976, la majoria d'elles apostà per convertir-se en organitzacions de participació intermèdia, intentant fer-se un forat dins les noves institucions de districte.

1976 es convertí en la data simbòlica que marcava la definitiva institucionalització d'un moviment que havia iniciat el seu declivi i transformació durant els anys anteriors. Aquesta transformació va estar condicionada en gran mesura per les esperances en els canvis polítics i institucionals que s'estaven preparant. No obstant això, la institucionalització del moviment veïnal no es va deure tant als èxits aconseguits amb el triomf de l'esquerra i amb la legislació de nous canals d'accés i representació a les institucions, com a les esperances que, en aquest sentit, es generaren durant el període que va precedir a les esmentades transformacions. De fet, aquestes organitzacions no només van perdre gran part de la seva anterior capacitat per a organitzar i mobilitzar els veïns del barri, sinó que tampoc no aconseguiren convertir-se en els seus representants a les institucions locals, ja que el seu accés s'hi produí, finalment, com a agrupacions satèl·lit dels partits polítics. Ambdues funcions, la d'articular la societat civil local i la de representar políticament els seus interessos, van seguir sent, com a mínim en part, patrimoni dels partits polítics i, concretament, del PCI, que es va convertir en el principal beneficiari de les protestes dels anys anteriors. El sistema polític italià aconseguí, per tant, autoregular-se i absorbir un moviment sense introduir al seu si cap canvi substancial.

La transformació soferta pel moviment veïnal romà i per les seves organitzacions autònomes a partir de 1975 ha portat, freqüentment, a parlar de l'existència de dos tipus de moviments netament contraposats. Les peculiaritats que assumiren les protestes veïnals que s'iniciaren a la capital italiana al final dels anys seixanta han contribuït a donar la imatge d'un moviment urbà que aconseguí superar la seva dimensió local i la seva fragmentació, que enuncitava un ampli conjunt de reivindicacions globals, igualitàries i molt avançades i privilegiava l'ús de formes d'acció obertament radicals. Al caràcter «polític», «ideològic», «global» i «antagonista» que s'ha atribuït a aquestes protestes, normalment s'ha afegit el qualificatiu «autònom», amb què s'ha volgut subratllar la seva independència i la de les seves principals organitzacions respecte a les tradicionals organitzacions socials polítiques italianes. Als moviments urbans de la primera meitat dels anys setanta, així descrits, s'han contraposat unes protestes que, a partir de 1975, es caracteritzarien per la fragmentació, la reivindicació de demandes concretes i locals, la tendència a la negociació i la dependència respecte als partits polítics.

Aquestes dues imatges del moviment urbà il·lustren les seves característiques més visibles durant la fase de màxima expansió, així com la seva evolució du-

rant aquella altra que el portà al seu declivi. Tot i això, la imatge atribuïda a les protestes veïnals de la primera meitat dels anys setanta ha contribuït a ocultar algunes de les característiques amb què aquests moviments van néixer, característiques que són especialment visibles si s'atén a la dinàmica de les protestes en un àmbit local.

El moviment urbà que s'inicià a la fi dels anys seixanta també es caracteritzà per posseir un marcat caràcter local i fragmentari, per combinar un ampli ventall de formes d'acció en el si d'una estratègia fonamentalment orientada a la negociació i per enunciar demandes substancials, la majoria de les vegades concretes i materials, que conservaren sempre un caràcter negociable i marcadament local, és a dir, circumscrit al barri. Per la seva banda, les principals organitzacions, els comitès veïnals autònoms, van ser sempre estructures que gaudiren d'una gran capacitat de mobilització que, no obstant, va estar vinculada a l'existència d'una fase d'expansió de les protestes i a les oportunitats que l'esmentat context hi ofería. Aquestes organitzacions van dependre estretament, per una banda, dels recursos que per a l'acció col·lectiva els van deixar les organitzacions de la vella i de la nova esquerra i, per l'altra, del suport proporcionat per les confederacions sindicals i, sobretot, pel Partito Comunista, no tant a l'hora de fer arribar les seves reivindicacions com, sobretot, a la de poder influir sobre la presa de decisions.

Després de 1975-1976, aquestes organitzacions deixaren de poder comptar amb els recursos oferts pels grups de la NI i amb l'actitud favorable d'un Partit Comunista que abandonava el seu interès per les mobilitzacions col·lectives als barris. Amb el triomf de l'esquerra a les eleccions municipals de juny de 1976, a Roma i a Génova especialment, les organitzacions veïnals també perdrien el reconeixement que hi havien assolit com a principals interlocutors del veïnat, un reconeixement que havia estat informal i conjuntural. El final del cicle de mobilitzacions comportaria per a aquestes organitzacions una major dependència respecte a uns partits polítics dels quals, en realitat, sempre havien estat dependents, si més no en part.

Per tant, podem afirmar que el moviment veïnal romà que es desenvolupà durant la primera meitat dels anys setanta presentava ja algunes de les característiques que s'han atribuït al que el va succeir, tot i que, certament, aquestes van aparèixer mitigades o contrastades per altres de més visibles. L'evolució d'aquest moviment social durant la seva fase de declivi contribuï a evidenciar aquestes característiques i a accentuar-les, eliminant, en canvi, les que havien estat les seves principals peculiaritats, les quals van ser, en gran mesura, fruit del context històric en què aquests moviments van néixer i evolucionar o, més concretament, fruit de la manera en què sobre ells influí la resposta que reberen de les autoritats locals, la posició dels seus aliats polítics i l'existència d'un cicle de protesta en la societat italiana.